

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.01 Національного
університету «Одеська
юридична академія»

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Великоречаніна Павла
Олександровича «Множинне громадянство: конституційно-правове
дослідження», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право;
муніципальне право**

Актуальність теми дослідження. Громадянство як політико-правовий феномен сягає своїм корінням ще часів родоплемінного устрою, коли «свої» на відміну від чужинців мали певні права, в тому числі право голосу при ухваленні спільних рішень, а також виконували обов'язки з дотримання встановлених звичаїв і правил. Потім Аристотель одним із перших спробував теоретично визначити поняття «громадяни», якими він вважав тих, хто бере участь у суді й народних зборах, тобто активних членів демократичних полісів. З плином часу розуміння поняття «громадянин» та ознак громадянства, пов'язаних із ним прав, обов'язків, привілеїв, способів їх набуття, а також втрати, суттєво змінилося.

Як справедливо зазначає дисертант, громадянство вперше оформилося в конституційно-правовий інститут у період буржуазних революцій, що супроводжувалися появою та нормативним закріпленням нового масиву і навіть поколінь прав і свобод. Серед таких актів відомі французька Декларація прав людини й громадянина 1789 р. та Конституція США з її першими десятима поправками 1789 р. Звідси сама ідея громадянства як правова, морально-політична і загальнолюдська цінність збереглася й дотепер, не втрачає своєї актуальності й пов'язана з такими цінностями, як «громадянські права», «громадянське суспільство», «громадянський обов'язок», «громадянська позиція», «громадянська активність» тощо.

На сьогодні громадянство як достатньо складна наукова категорія, що нерозривно пов'язана з конституційно-правовим статусом особи, охоплює весь спектр взаємовідносин особи з державою і суспільством.

Громадянство, поряд з органами державної влади, територією (територіальним устроєм), Збройними Силами та іншими військовими формуваннями, державними символами, столицею тощо належить до політичного механізму держави. Громадянство є одним із атрибутів державності, а тому цілком закономірним є твердження про те, що немає держави без громадян, так само як не існує громадян поза державою.

Держави, як правило, ті, що зароджуються, задля гарантування свого суверенітету, збереження етнічної ідентичності народу й розвитку нації як політичної спільноти, запроваджують конституційний принцип єдиного громадянства. Між тим намагання індивіда задовольнити різноманітні особистісні, матеріальні та культурні потреби, поштовхом для чого є як природне, так і законодавчо закріплене право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, успішній реалізації якого сприяють сучасні інформаційно-комунікаційні технології й розвинена транспортна інфраструктура, поступового долає національні кордони, обумовлюючи існування такого поняття, як множинне громадянство – володіння особою громадянством двох чи кількох держав.

З одного боку, громадянин максимально отримує вигоду від користування правами і свободами країн громадянства, з іншого – необхідність виконання ним встановлених державами обов'язків призводить до різного роду правових конфліктів, спричинених внутрішніми та міжнародними правовими колізіями.

За сучасних швидкоплинних політико-економічних умов окреслюється тенденція щодо поступового послаблення суворого дотримання багатьма демократичними державами конституційного принципу єдиного громадянства – від прихованого нехтування ним до відкритого заохочення множинного громадянства. Як наслідок – певне відставання, а іноді й

застарілість юридичних норм від існуючих реалій та суспільних запитів і очікувань. Адже неможливо вчасно й повністю охопити правовим регулюванням суспільні відносини, що характеризуються високим динамізмом.

Складність розуміння такого явища, як множинне громадянство полягає передусім, як вважає здобувач, у його багатогранності. Незважаючи на те що в Україні фундаментальні принципи громадянства належать до основ конституційного ладу, на сучасному етапі процес формування конституційно-правового інституту громадянства в Україні ще не можна вважати завершеним, про що свідчать постійні наукові дискусії відносно трактування змісту конституційного принципу єдиного громадянства, правового статусу осіб, які, крім українського, мають інше (інші) громадянства. Тому для належної оцінки множинного громадянства, його позитивних і негативних аспектів, як і з позицій держави, так і з погляду індивіда, а також для вироблення практичних рекомендацій для усунення проблем, пов'язаних з досліджуванням, за визначенням дисертанта, субінститутом конституційного права, необхідно комплексно вивчити його суть, структуру, умови виникнення, способи скорочення й усунення, оптимізацію функціонування, а також особливості правового статусу особи-носія кількох громадянств.

Викладене свідчить про актуальність обраної дисертантом теми дослідження.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Високий ступінь обґрунтованості і достовірності результатів дослідження забезпечено використанням автором низки загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Їх застосування визначає логічну побудову дисертації та дозволяє послідовно й науково обґрунтовано реалізувати сформульовану мету і поставлені задачі дослідження.

Беззаперечним здобутком роботи слід вважати розгляд автором

методологічних засад і стану сучасних досліджень множинного громадянства, чому присвячено окремий підрозділ дисертації.

При дослідженні конституційно-правових проблем множинного громадянства в Україні, як правильно констатує автор, важливо уникати проявів абстрактного визначення цього явища, нерозбірливого застосування концепцій і норм, які належать до різних, протилежних зарубіжних правових систем.

Окрім використання системи філософських, соціолого-правових, формально-логічних, теоретико-правових підходів і методів, в основу роботи, виходячи з її тематики, автором покладено також дослідницькі принципи системності, об'єктивності, логічності, наступності, історизму тощо, а також систему методик збирання, аналізу й обробки фактичної інформації. Зокрема, застосовано загальнонауковий, порівняльний і конкретно-історичний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел; аналіз, порівняння і синтез законодавств та інформації органів державної влади різних держав і міжнародних організацій, засобів масової інформації тощо; методи спостереження та зіставлення. Всі ці методологічні прийоми застосовувалися комплексно, оскільки окреме їх використання не дало б об'єктивних результатів.

Твердження автора про те, що дослідження полігромадянства має виходити з того, що норми, які регламентують питання громадянства, залежать від історичних, культурних і правових традицій конкретної держави, позитивно визначило подальший алгоритм наукового пошуку. Більше того, на його переконання, людством не вироблено міжнародного конституційного права, а існують лише національні конституційно-правові системи окремих держав з їхніми специфічними особливостями.

Безсумнівною перевагою роботи є використання значного обсягу нормативно-правових актів – законодавчих та підзаконних, національних та міжнародних, загальнотеоретичних наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, розробок фахівців у галузі теорії права, конституційного, цивільного,

сімейного, міжнародного, адміністративного, фінансового права (що підтверджує тезу про комплексний, міжгалузевий характер цього субніституту конституційного права), а також результатів соціологічних опитувань.

Дисертант поставив перед собою досить важливу мету – надати характеристику множинного громадянства у конституційно-правовому вимірі.

Аналіз змісту роботи свідчить про самостійну, завершену, аргументовану, комплексну роботу і дозволяє констатувати високий науково-теоретичний та прикладний рівень проведеного дослідження. Структурна побудова дисертації свідчить про науково вивірених та аргументований підхід автора до вирішення поставлених задач і досягнення мети дослідження.

При підготовці дисертації здобувачем використано достатню кількість джерел (255 найменувань), причому значна їхня частка – нормативний матеріал, а саме чинне вітчизняне та колишнє союзне законодавство, конституції та закони зарубіжних держав, міжнародно-правові акти, законопроекти, а також іншомовні джерела.

Сформульовані Великоречаниним П.О. висновки та викладені ним пропозиції є логічними, переконливими за змістом, мають практичне значення й перспективу опрацювання та слугують орієнтиром для проведення подальших наукових досліджень в означеному напрямку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає перш за все у постановці проблеми. Вперше у вітчизняній юридичній науці на монографічному рівні здійснено спробу комплексно проаналізувати теоретичні й прикладні аспекти множинного громадянства з метою створення його цілісної конституційно-правової концепції.

Наукову новизну дисертаційного дослідження складають такі винесені здобувачем на захист теоретичні положення:

– визначено політико-правову природу, особливості, зміст і складові

структури полігромадянства принаймні у двох аспектах – (1) як конституційно-правового субінституту і (2) як особливого громадянського (правового) стану особи (підрозділи 1.1, 1.3) ;

– виокремлено та систематизовано міжнародно-правові стандарти полігромадянства з метою гармонізації національного конституційного законодавства з міжнародним правом (підрозділ 1.4). Так, здобувач обґрунтовано посиляється у своїй роботі на Загальну декларацію прав людини в частині гарантування права на зміну громадянства. Зокрема, вказується на невідповідність спеціального законодавства України її положенням (стор. 123). Як відомо, Загальна декларація прав людини має рекомендаційний характер, не є міжнародним договором на відміну від, наприклад, аналізованої здобувачем Європейської конвенції про громадянство і, природно, не може розглядатися як юридично обов’язковий документ для певної країни щодо втілення в життя її положень, а є лише правовим орієнтиром, стандартом, до якого постійно має прагнути країна, внутрішнє законодавство якої апріорі не може бути ідеальним. Хоча і конституція, і спеціальне законодавство України з питань громадянства не викликали нарікань з боку міжнародних правових інституцій, зокрема Венеційської комісії;

– з’ясовано соціально-правові передумови виникнення випадків множинного громадянства, його існування в умовах дії принципу єдиного громадянства (розділ 2). Так, вважаючи подвійне громадянство правом особи, автор згадує про випадки порушення принципу рівності громадян здебільшого за ознакою етнічного походження (стор. 110). Водночас, аналізуючи такий спосіб отримання другого громадянства, як інвестування (стор. 72), здобувач обачливо утримується від оцінки наступного випадку порушення принципу рівності – майновий стан особи поліпатрида. Отже, множинне громадянство – це скоріше не право, а свого роду привілей для індивідів зі статками, тобто можливість займатися бізнесом на вигідних податкових умовах та користуватися політичним і правовим захистом

отриманих доходів;

– розкрито особливості правового статусу особи з множинним громадянством, зокрема здійснення нею окремих груп прав та обов’язків (розділ 3). Стосовно виборчого права осіб із подвійним громадянством заслуговує на увагу пропозиція здобувача обмежити реалізацію цього права активним виборчими правом – правом обирати, тоді як депутатом місцевої ради, сільським, селищним, міським головою, старостою не може бути обраний громадянин України, який має громадянство (підданство) іншої держави. Приклад цьому може бути зовсім протилежний, коли на цьогорічних місцевих виборах деяких міських голів обрано тих, яким нещодавно Президент України вручив паспорти громадянина України. Хоча відсутня інформація про відмову таких осіб від свого попереднього громадянства;

- сформульовано авторські пропозиції щодо внесення змін до чинного конституційного та іншого галузевого законодавства з метою мінімізації випадків полігромадянства, зокрема шляхом застосування принципу ефективного громадянства (підрозділ 2.3).

Роботу вирізняє новаторський підхід автора до дослідження політико-правового феномену множинного громадянства, а також усебічний аналіз поглядів учених, явищ, подій, фактів щодо зазначеної проблематики. Зміст дисертації свідчить про глибину наукового пошуку, вміння узагальнювати значний за обсягом нормативний і практичний матеріал, широку обізнаність автора з багатьма практичними проблемами у даній сфері та його особистий інтерес до визначення шляхів удосконалення чинного конституційного законодавства України у даній сфері.

Повнота викладу положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображено здобувачем у 6-и статтях, опублікованих у фахових виданнях, в т.ч. зарубіжному, і 5-и тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Автореферат та основні положення дисертації Великоречаніна П.О. є ідентичними за своїм змістом.

Важливість для науки та галузі права результатів, одержаних автором дисертації, їх теоретична й практична значущість полягає у розширенні та поглибленні наукових уявлень про конституційно-правовий субінститут полігромадянства.

Результати та висновки дослідження можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для подальшого теоретичного осмислення явища громадянства як конституційно-правового інституту й ознаки суверенної держави; у правотворчості – для приведення у відповідність до Конституції України положень чинних законодавчих актів щодо регулювання відносин громадянства, зокрема врегулювання на конституційному рівні однозначної позиції України щодо множинного громадянства; у правозастосуванні – для: забезпечення коректного як з правових, так і з політичних позицій застосування норм конституційного права при прийнятті рішень органами державної влади у сфері питань громадянства; підвищення загального рівня конституційно-правової культури учасників відносин у системі «особа-державна», зокрема за наявності в особи двох і більше громадянств; у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн» та похідних від них спеціальних курсів у юридичних вищих навчальних закладах і на факультетах, а також під час підготовки монографій, підручників, посібників.

Викладене свідчить про такі позитивні риси дисертації Великоречаніна П.О., як актуальність, наукова новизна, доступність для сприйняття та практична значущість.

Наукова розвідка являє собою монографічну роботу зі всіма необхідними атрибутами: належна теоретико-методологічна база, конструктивний розгляд наукових позицій дослідників, розгорнутий та ретельний аналіз нормативно-правового матеріалу. Результати дослідження

здобувача суттєво поглиблюють знання про множинне громадянство як субінститут конституційного права.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, його наукову новизну, теоретичну і практичну значущість та відмічаючи її відповідність вимогам, що пред'являються до такого виду робіт, доцільно викласти низку зауважень щодо окремих положень роботи, які потребують уточнення. Крім того, окремі зауваження стосуються дискусійних питань і потребують від дисертанта додаткової аргументації.

1. Визначений автором об'єкт дослідження (стор. 5) бажано конкретизувати, а саме доцільно його охарактеризувати як суспільні відносини, що виникають, розвиваються та змінюються з приводу громадянства як правового явища. Адже комплексність об'єкта полягає не лише в наявності громадянського стану особи як елемента її конституційно-правового статусу, а й реалізації нею певних прав, пов'язаних із цим станом.

2. На стор. 6 дисертації автором зазначено, що історичний метод використано ним для дослідження становлення та розвитку наукової думки щодо явища полігромадянства, з одного боку, і фактичного розвитку цього феномена – з іншого (підрозділ 1.1). Між тим у даному підрозділі здебільшого йдеться про розвиток наукової думки стосовно інституту громадянства взагалі, тоді як доцільно було б висвітлити розвиток наукової думки і певним чином систематизувати саме з точки зору явища полігромадянства, а не лише законодавчу практику в цій галузі. І далі, в частині генезису множинного громадянства, на стор. 43 дисертації автор підсумовує, що полігромадянство пройшло шлях від повного заперечення та визнання аномалією (як приклад – заборона шлюбів радянських громадян з іноземцями), спроб скорочення до гарантування на конституційно-правовому рівні. Виходить, що на сьогодні воно вже тільки гарантується на конституційному рівні, тоді як у роботі (стор. 55, 88, 90) констатується, навпаки, повернення до жорсткої політики деяких пострадянських держав у

сфері дотримання принципу єдиного громадянства.

3. У розділі 3 дисертації при характеристиці здійснення окремих груп прав особами із множинним громадянством здобувач дещо відійшов від прийнятої в юридичній літературі класифікації прав людини за таким критерієм, як черговість їх виникнення та закріплення в міжнародно-правових актах, незважаючи на те що всі види класифікації не є усталеними, а умовними. Так, у підрозділі 3.1 йдеться про громадянські та соціально-економічні права, а наступний підрозділ стосується здійснення політичних прав. Тобто в один ряд ставляться права різних поколінь, на відміну, наприклад, від назв таких актів, як «Міжнародний пакт про *громадянські та політичні* права» та «Міжнародний пакт про *економічні, соціальні та культурні* права», і в такому ж порядку ці права викладені в Конституції України. Більше того, зводяться в одну категорію «соціально-економічних» дещо різні за змістом права – економічні і соціальні, реалізація яких особами із множинним громадянством також має свої особливості: економічні – наприклад, право на працю (трудова міграція), зайняття підприємницькою діяльністю; соціальні – наприклад, згадане автором у роботі право на пенсійне забезпечення та ін. У зв'язку з тим що здійсненню конкретного права кореспондує відповідний обов'язок, то за тематикою дослідження економічні права та обов'язок сплати податків особами із множинним громадянством бажано було б висвітлити в одному підрозділі, тоді як підрозділ 3.3 пов'язаний здебільшого зі сферою фінансового права, що зайвий раз свідчить про міжгалузевий характер множинного громадянства.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Викладені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження і мають на меті акцентувати увагу автора на окремих дискусійних моментах. Робота є завершеним монографічним дослідженням, в якому повно і всебічно вирішено поставлені задачі, що мають вагоме значення для подальшого розвитку науки конституційного права та законодавства.

Таким чином, можна зробити висновок, що дисертація "Множинне громадянство: конституційно-правове дослідження", подана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, за своїм науковим рівнем, одержаними результатами, теоретичними обґрунтуванням висновків і пропозицій повністю відповідає вимогам пунктів 9 та 11 "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Великоречанін Павло Олександрович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент –
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника відділу організації наукової
роботи та редакційно-видавничої діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

А.В. Самотуга

Підпис Самотуги А.В. засвідчую:

Перший проректор
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
д.ю.н., професор

О.М. Обушенко